

INTERJÚ

„A többség kisebbségekből áll”¹

Beszélgetés Örkény Antal szociológussal

Papp Z. Attila (PZA): – Ennek az interjúnak az ötlete szeptemberben vetődött fel. A Téleki Intézet őszi konferenciáján egyikünk (Bárdi Nándor) a magyar kisebbségkutatás historiográfiáját áttekintve előadásában meg sem említette az általad vezetett Kisebbségkutatás Tanszéket. Ekkor Te ezt számon kérted. Az udvarias kitérő (időkeret, köztudott dolgok stb.) helyett az hangzott el, hogy – az előadásban is elismert szakmai erényeitek ellenére – nem vagytok benne a határon túli magyarságot kutató szakmai közegekben. Ezt természetesen át lehetne politizálni, és ilyen úton-módon eljutnánk a szokványos értelmiségi stigmákhoz, de ezzel nem jutunk előre.

Bárdi Nándor (BN): – Sokat töprengtem a dolgon és az akkori talán aprónak tűnő „problémát” három dologra vezettem vissza. Egyrészt arra, hogy a magyar kisebbségkutatás szakirodalma alapvetően elválik egy történeti-honismereti-néprajzi-kisebbségpolitikai, tehát identitáspolitikai tudástermelésre, valamint egyfajta helyzetfeltáró, a mérésre koncentráló szociológiai-statisztikai-antropológiai megközelítésre. Jómagam elsősorban az előbbiben élek. Másrészt én a kisebbségkutatás mai intézményeit a magyar-magyar kapcsolatok (magyarországi-határon túli kutatók) viszonyainak problematikus alakulása alapján vázoltam fel. S ebből a szempontból a Ti kutatásaitok körül nem voltak konfliktusok.

PZA: – Bár azt érdemes megjegyezni, hogy a REPLIKÁban a nyugati – keleti kutatók viszonyáról általatok elmondott, a gyarmatosításról kifejtett gondolatokat tovább lehetne értelmezni budapesti-kolozsvári kutató relációban, vagy például a kolozsvári tanszéken belül ez a mozzanat tetten érhető a témából szakdolgozók, illetve a kérdezőbiztosok esetében is.

1 A Minoritas könyvek hátoldalán található „fülszöveg”.

BN: – *Harmadrészt az őszi előadás egyik fő mondanivalója az volt, hogy e kutatási témakörnek, amelyet általában kisebbségkutatásnak nevezünk, a saját útját kellene járnia, és el kellene szakadnia a nyolcvan éve több-kevesebb súllyal „rá támaszkodó” politikai kényszerektől. Saját tudományos modellt és a korszerű társadalomtudományok számára is kompatibilis fogalmi nyelvet kellene megteremteni ehhez. Nos, ebből a szempontból is védettebb helyzetben vagytok, hisz a kilencvenes évek elejétől nemzetközi összehasonlító kutatásokban vettetek részt, és ezek a problémák kevésbé érintettek.*

Örkény Antal (ÖA): – Mindenekelőtt szeretném elmondani, hogy nagy öröömre szolgált, amikor megkerestetek és felkértetek erre a beszélgetésre. Azt gondolom, hogy pont az ilyen jellegű véleménycserére van a legnagyobb szükség ma Magyarországon, amikor lehetőség nyílik akár az ellentétes nézetek ütköztetésére is. Ennek hiányában minden elképzelés vagy elmélet beteljesse, egyoldalúvá torzul, ami szükségképpen vezet el a doktrinerséghez.

Rátérve az érdemi felvetéseitekre, azt hiszem azzal érdemes kezdeni, hogy a magyar szociológiának nagyon sajátos a fejlődéstörténete. Amikor te azt mondd, hogy Magyarországon nagyon markánsan megkülönböztethetők, vagy csoportosíthatók az etnikai kérdésekkel foglalkozó munkák, akkor szerintem e mögött a meglátás mögött az van, hogy az identitáspolitikával érintett tudományos megközelítéseket nálunk nagyon erősen áthatja egy történeti látásmód. Van egy nagyon erőteljes történettudományi hagyomány: hogyan kell kezelni a nemzetiségeket és a határon kívülre került magyarság problémáját. Ez a nézőpont aztán leginkább a politológiával került szellemi interakcióba, és integrálta magába a geopolitikai és regionális megközelítéseket, miközben alapvetően mindvégig a „magyarságtudomány” szigorú határain belül maradt, nem törődve a kurrens nemzetközi trendekkel és paradigmákkal. Ehhez képest a szociológia eléggé önálló utat járt be. A magyar szociológiában már a hetvenes évektől megfigyelhető egy nagyon erőteljes szándék és akarat arra, hogy megpróbálja a kutatásait valamilyen szinten integrálni a nemzetközi tudományos életbe. Emiatt úgy gondolom, a szociológiában sokkal több olyan nyugat-európai és tengeren túli hatás mutatható ki, ami a hagyományos történetírásban kevésbé fedezhető fel. Napjainkra persze már ez sem igaz teljesen, gondoljunk csak a CEU környékén formálódó új megközelítésekre, vagy a csíkszeredai antropológiai műhely kiváló teljesítményére. A mi, akár hiányolt jelenlétünket ebben az egész nagy halmazban tehát nemcsak politikai okból érdemes tárgyalni, de van egy szakmai oldala is, nevezetesen, hogy az a fajta szociológiai, szociálpszichológiai megközelítés, amit mi használunk eléggé más alapokról indult.

Az ELTÉ-n működik egy tudományos csoport, amelyik belekerült ebbe a kisebbségkutatásnak tekintett halmazba. Csepeli György volt az első, akinek bizonyos munkái már a nyolcvanas években szorosan kapcsolódtak a kérdéskörhöz, bár ő szorosabban a nemzeti identitás problematikájával foglalkozott.² Ez akkoriban a magyarországi nemzeti identitás tudáskészletének a rekonstrukcióját jelentette. Ezt vetette össze ő más, nyugat-európai típusú identitás-építő történetekkel és konstrukciókkal. Csepelit a könyvében többek között az foglalkoztatta, hogy a Bibó által felvetett államnemzeti és kultúrnemzeti megközelítést hogyan lehet ma (azaz a nyolcvanas években) értelmezni. Bibó nyomán vajon mondhatjuk-e, hogy Közép-Kelet-Európát egy ilyen kultúrnemzeti identitásépítés jellemez, vagy ez már a nyolcvanas években sem volt igaz? Csepeli munkáiban oda lyukadt ki, hogy a nemzeti identitás szerkezetében nem lehet tiszta keleti-nyugati megkülönböztetéseket tenni, ez a kép ugyanis sokkal bonyolultabb és sokszínűbb Nyugaton és Keleten egyaránt, bár ekkor még neki kevésbé voltak erre empirikus adatai. Leszűkítettebb volt az az empirikus váz, amiben a problémát elemezni próbálta.

Később, a 90-es évek elején jött el az a pillanat, amikor a szociológia tanszékről néhányan (jelesül Csepeli György, Székelyi Mária, Kovács András vagy Jómagam) különböző nagy empirikus kutatásokba kapcsolódhattunk be. Én így kerültem ebbe a történetbe. Nekem az első ilyen jellegű nemzetközi összehasonlító vizsgálatom a társadalmi igazságosság kérdésével, az igazságosság értelmezésével és értékelésével foglalkozott,³ a másik pedig az ISSP keretében a nemzeti identitást kutatta.⁴ Már az első összehasonlító vizsgálatban rájöttünk, hogy itt valami egészen különös új lehetőséggel kerültünk szembe, és hogy nemzetközi összehasonlításban nem egyszerűen úgy kell kezelni a szociológiát, ahogy addig hagyományosan kezelték. A szociológia ugyanis hagyományosan egy adott zárt társadalmon belül képzelte el a társadalmi viszonyok rekonstrukcióját és a társadalmi jelenségek feltárását, míg a nemzetközi összehasonlítás optikája lehetőséget nyújt arra, hogy valamilyen értelemben megpróbáljuk az országhatásokat, a makroszintű kulturális hatásokat és a szimbolikus szférát is beemelni a történetbe. A nemzetközi kontextusba emelés révén a társadalmi igazságosság tekintetében nem csak azt lehetett vizsgálni már, hogy a társadalmi státus, a társadalmi helyzet és az ebből következő attitűdök ho-

2 v.ö. Csepeli György *Nemzet által homályosan*, Budapest: Századvég, 1992.

3 Lásd Örkény Antal *Hétköznapok igazsága. Igazságossági felfogások egy nemzetközi összehasonlítás tükrében*, Budapest: Új Mandátum Kiadó, 1997.

4 Csepeli György, Örkény Antal „Nemzetközi összehasonlító szociológiai vizsgálat a nemzeti identitásról”, *Szociológiai Szemle* 1998/3, pp. 3-36.

gyan vezethetnek el különböző társadalomképekhez és igazságosság-felfogásokhoz, hanem olyan kérdést is föl lehetett vetni, hogy egyáltalában Magyarország más közép-európai országokkal együtt markánsan megkülönböztethető-e Nyugat-Európától? Ez pedig a rendszerváltással különösen fontos kérdéssé vált.

Másfelől, tulajdonképpen a szociológián belül is lezajlott az a folyamat, ami az egész régióban jellemző volt, nevezetesen, hogy a tudománynak is meg kellett találnia az új identitását a megváltozott körülmények között. A tudomány megpróbálta saját identitását újratemetni, amely azt is jelentett: e valamit hozzá akart adni azokhoz az értelmezésekhez, hogy ezek az országok '90 után vajon milyen forrásokra építsék fel az identitásukat és mindez milyen gyökerekből táplálkozzon. Ebből a szempontból döntő fontosságúak az országok közötti különbségek, a nemzetközi összehasonlítás és a regionális megközelítés. De még ezen a téren is voltak konfliktusaink, ami a nyilvánosságban az adataink „megkeményítésében” mutatkozott: nevezetesen abban, hogy a nemzeti identitás értelmezése tekintetében két fő vonulat különböztethető meg. Az egyik egy *esszencialista* irányzat, mely a folytonosságra, a történeti hagyományokra, a „szerves” fejlődésre helyezi a hangsúlyt. A másik, ezzel szemben, egy *konstruktivista* megközelítés, ami azt jelenti, hogy a társadalmak maguk konstruálják a saját identitásukat, és ezek a konstrukciók egymással összehasonlíthatók. Ha az elsőre fókuszál az ember, akkor a nagy nemzetközi összehasonlítások vonatkozásában a lehetőségek sokkal korlátozottabbak. Ha a másodikra, akkor viszont teljesen releváns a kérdés, hogy miképpen konstruálódik a nemzeti identitás Magyarországon, Hollandiában, az Amerikai Egyesült Államokban, hiszen az identitás szerveződésében hasonlóságok és különbségek egyaránt vannak. Ehhez még hozzá kell tenni, hogy én mint empirikus szociológus, Csepeli György viszont alapvetően mint szociálpszichológus vett részt ezekben a kutatásokban. A szociológia adta a mérés és elemzés módszerét, míg a másik oldalon a szociálpszichológia szolgáltatja azt a tudást és szempontrendszert, amellyel meg lehetett konstruálni a nemzeti identitás bonyolult dimenzionális hátterét, vagy azokat a magyarázó modelleket, melyek segítségével közelebb kerülhettünk a konfliktusok mélyebb megértéséhez. És nem csupán Magyarországon vagy Közép-Kelet-Európában, hanem egy sokkal színesebb és bonyolultabb nemzetközi térben. Ezekben a kérdésekben, a nemzet kérdésében, az identitás kérdésében és az etnikai együttélés kérdésében ugyanis hihetetlen feszültségek mutatkoznak a világ legkülönbözőbb országaiban, és ezt viszonylag sikeresen lehet a szociálpszi-

chológia szempontrendszerével megragadni és elrendezni. Mi tehát innen érkezünk a beszélgetés elején felvetett történetbe, ami nagyon markánsan elkülönül attól, ahogy ezt hagyományosan, mondjuk a történettudomány, vagy a politikatörténet látja.

BN: – *Vizsgálataitok során – az Alkonyban mint értelmiségi elitvizsgálatban, a Szabó Ildikóval közösen készített, a középiskolások politikai kultúráját feltáró munkákban, az egyetemista vizsgálatban – nyomon lehet azt követni, hogy míg '89 előtt mégiscsak egy államilag szervezett társadalom képe volt nálunk a meghatározó, addig '89 után ha tetszik, ha nem, európai értelemben vett nemzetileg szervezett társadalom-má kezdett ez átalakulni. De milyen is ez a nemzetkép, amely a „szocialista társadalom” váltja fel? Ennek is két oldala lehet, egyrészt az, amit mértek a tudáskészletben, másrészt pedig az, hogy Te mit tekintesz fontosnak, azaz van, amit mértek, és van az, amit szeretnétek. A konzervatív és liberális értékeket, az etnocentrizmust és a multikulturális beállítódásokat, illetve az államhoz való viszonyt mérve milyen paradoxonokat látsz itt? Szerinted mennyiben volt etnikus a magyarság honpolgári fogalma, és kiknél, mennyiben változott ez meg?*

ÖA: – Úgy látom, hogy ebben a régióban történeti okoknál fogva a politika szerepe a nemzet építkezésének minden szintjén különösen erőteljes. Itt persze meg kell különböztetni a mindennapi vagy hétköznapi szintet a nacionalizmustól, mint ideológiai szinttől. Az egyes szintekre a politika különbözőképpen szivárog be, vagy különbözőképpen foglalja el ezeket a szintereket, amelyből végül is a nemzeti tudáskészlet és érzésvilág összejön. Minden szinten és különösen a legfelsőbb szinten, tehát az ideológiák szintjén a politikának döntő a jelentősége, sőt az maga a politika. Ki is lehet fordítani ezt: az ideológia azért olyan fontos, mert a nemzet öndefiníciója és a nemzetnek más nemzetekkel szemben való definíciója és konfrontációja, ami egyébként történelmi szükségesség, folyamatosan centrális politikai kérdés mifelénk. A mi érdeklődésünk végig abból a feltevésből indult ki, hogy miközben léteznek ezek a domináns ideológiák – és ennek lehet tekinteni akár a szocialista ideológiát, akár a 90-től újjászülető közép-kelet-európai nacionalizmust is –, nézzük meg ezeknek az értékeknek és ideologikus elemeknek a mindennapi gondolkodásban való megjelenését és transzformációját. Azt gondoltuk, hogy különösen 90 után – szemben a korábbi idősakkal, amikor tulajdonképpen az alsó szintnek a megjelenése a társadalomban nagyon korlátozott volt, hiszen a politika uralta egészen a mindennapok szintjéig az embereknek nemcsak az életét, de a gondolkodását is – a társadalmak alapvetően a szabadság elvére, élményére és egyben „veszélyére” épülnek fel. Ezért nem lehet teljes

mértékben még a politikai harcok során sem figyelmen kívül hagyni azt, hogy az átlagpolgár vagy a különféle társadalmi csoportok és rétegek miképpen gondolkodnak egy adott kérdésről. Tehát az empirikus szociológia a társadalom tagjainak az attitűdjeiből, vélekedéseiből próbálja rekonstruálni a társadalmi mindennapoknak a tudáskészletét. Erről természetesen a politika elfelejtezhető, csak azt hiszem, hogy 90 óta a politikának már nincsenek meg azok az eszközei – plurális és demokratikus rendszerekről lévén szó –, amelyekkel mindezt egyszerűen negligálni lehetne.

Ha a nemzeti identitás nem pusztán egy történeti hagyományból és tudáskészletből építkező politikai konstrukció, hanem egy adott pillanatban, egy adott társadalmat alkotó embercsoportnak az érdekeiből és a vélekedéseiből konstruált valami – és mi inkább efelé hajlunk –, akkor ennek megragadása és leírása feltétlenül szükséges ahhoz, hogy megérthessük a mai nemzetnek, a mai magyar nemzetnek, a mai magyar politikai nemzetnek az integrálódását, önképét és identitását. A mi megközelítésünk ennyiben folyamatosan jelenkori megközelítés. Miközben az ideológia folyamatosan hatni próbál az emberekre Magyarországon épp úgy, mint Erdélyben vagy Dél-Szlovákiában. Ez a háttere annak, amikor a Kárpát-projektben azt vizsgáltuk, hogy a különböző ideologikus állítások és sémák milyen fajta fogadtatásra találnak az emberekben és milyen reakciókat váltanak ki bennük.

PZA: – A Kárpát-projektben kimutatták, hogy Magyarországon az iskolai végzettség növekedésével az etnocentrikus kötődések csökkennek, és minél magasabb az iskolai végzettség ill. a politikai kultúra szintje, annál differenciáltabb a toleranciaküszöb. Ezzel szemben a határon túli elitnél ugyanez nem következik be, hanem ezzel ellenkező tendenciát mutattok ki. Ehhez hasonlóan a dél-szlovákiai és az erdélyi vizsgálatok – a történeti, identitáspolitikai megközelítésekhez hasonlóan – két külön, etnikai törésvonallal elválasztott társadalmat mutattak be. Az induláshoz képest neked miben hozott újat ez a kutatás?

ÖA: – Amikor a szociológia olyan problémákat közelít, mint a nemzet, a nemzethez való tartozás, a nemzeti identitás szerkezete és jelentősége, akkor mindig egy csoportból indul ki. Ez a csoport lehet egy virtuális csoport – a politikai ideológia számára és különösen a történelmi normatívából építkező ideologikus megközelítés számára ez egy ilyen csoport: ezer éven átnyúló, gyakorlatilag egy lelki közösséget kifejező csoport –, az empirikus szociológia azonban kénytelen létező csoportokat megragadni. Így számunkra a nemzeti közösség problémája mint létező csoport merült föl, és a kutatásnak az egyik alaptanulása az, hogy a magyar nemzet az ideológiai definíció szerint

mérve nem létezik. Vannak csoportok, amelyek bizonyos szempontból összetartozónak érzik magukat, és talán együttesen definiálhatók is lehetnének egy nemzetnek, és mégsem. Ilyen szempontból a Kárpát-projektben megrázó élmény volt, hogy mennyire eltér mondjuk a magyarországi válaszdói magatartás és nemzeti-etnikai identitáskészlet a dél-szlovákiaitól. Vagy akár a dél-szlovákiai mennyire eltér az erdélyitől. Ezt egyszerűen nem lehet úgy félresöpörni, mint szimpla deviációt. Nem lehet figyelmen kívül hagyni egy adott csoport által magáénak vallott értékrendszert. Meg kell magyarázni, mi-ből fakad az, hogy Magyarországon egészen másfajta magyarázó modellek és hatások építhetők föl, mint Erdélyben és Dél-Szlovákiában. Miközben mind ezt keresztül metszi a modernizáció problémája. Hogyan férnek meg egymással a modernizációs értékek és a nemzethez kapcsolódó értékek? Mikor kerülnek konfliktusba, és ebből a konfliktusból végül hogyan jön létre egyfajta egyensúly, amely azért mégis a csoport és a közösség fennmaradását biztosítja?

Ugyanezt példázza az etnocentrizmus, amely egészen másképp jelenik meg Erdélyben, mint Magyarországon. Mindkét helyen lehet valaki etnocentrista beállítódású, de a mögöttes tudáskészlet és mindazok a lélektani és társadalomlélektani folyamatok, amelyekkel az etnocentrizmus végül is hozzásegíti a csoport tagjait, hogy azonosuljanak azzal a csoporttal, amit nemzetnek hívnak, nagyon-nagyon különböznek. Ez tulajdonképpen relativizálja az ideológiai premisszákat. A hagyományos történeti és politológiai munkák ugyanis nagyon erős premisszával élnek, nevezetesen azzal, hogy a nemzethez nagyon-nagyon pozitív lelki tartalmat, feltétlen közösségi azonosulást, pozitív érzelmi töltésű tudást és megerősítést kapcsolnak, amellyel bizonyítani akarják azt is, hogy a nemzetre szükség van. A szociológia ilyen értelemben sokkal inkább relativizálja a történetet, sokkal inkább megpróbálja föltárni a létező oksági összefüggéseket, és ez a fajta ideológiai komponens nemigen jelentkezik.

Még markánsabbak a különbségek ha az önmagunkra és másokra vonatkoztatott sztereotípiákat vizsgáljuk. Elemzésünkben megkülönböztettük a kompetenciára (mint *gessellschaft* értékre) és a moralitásra (mint *gemeinschaft* értékre) vonatkozó sztereotípiákat, és kimutattuk, hogy a magyarság különféle csoportjai a Kárpát-medence egyes régióiban (illetve országaiban) amikor önmagukat értékelik vagy amikor a többi magyar csoporttal hasonlítják össze magukat, tökéletesen eltérő értékeléseket adnak, és akkor még nem is beszéltünk arról a képről, ahogy más, többnyire velük együttélő etnikai csoportokat látnak.

BN: – *Itt nem ugyanarról van szó, amit Szarka László a magyar kisebbségek szétfeljlődése alatt ért, vagy Kontra Miklós a magyar nyelv többközpontúságának nevez?*

ÖA: – Azt kell mondanom, hogy mindazok a konfliktusok, amelyek a Kárpát-medencében a magyarság vonatkozásában a többségi etnikai csoport és a magyar diaszpóra között léteznek – évtizedekben gondolkodva – el fognak tűnni. Szemben egy másik konfliktussal, ahol viszont nagyon súlyos morális problémák vetődnek föl, és ez pedig a romakérdés. Ez az a probléma, amelyben nem látok jelenleg ebben a régióban – és nemcsak ebben a régióban nem, hanem tulajdonképpen egész Európában – megnyugtató megoldást, és amely valóban morális dilemmákat vet föl a politikus és a tudós számára egyaránt, mármint, hogy kötelezettségeink vannak, akár abban, hogy föltárjuk az összefüggéseket és a konfliktusokat, akár pedig úgy, hogy megfelelő politikai megoldást találjunk. A cigányság kérdése pont ilyen.

BN: – *A kutatás és az összehasonlító vizsgálat során mennyiben jelentett problémát a fogalomhasználat?*

ÖA: – Az empirikus szociológia – szemben a várakozásokkal – szerintem nagyon lehatárolt kompetenciájú tudomány, és nagyon leszűkíti a problémákat. Elemi dolgokra kell szűkíteni egy történetet, és mindazok a tényezők, amelyek bár nagyon fontos szerepet játszhatnak vagy játszanak egy probléma magyarázatában, de nem illeszkednek feltétlenül egy értelmezési modellre, azokat semlegesíteni kell. Ez az empirikus szociológiának egy olyan adottsága, amely nem tud vetekedni például az antropológia sokszínű és finoman árnyalható megközelítésével. Az antropológiának azonban szintén megvannak a maga korlátai. És ilyen értelemben minden tudománynak megvannak a korlátai, és megvannak a profitjai. Tehát ezek a tudományok csak egymással interakcióban képesek bármit is elmondani.

Ha nemzetközi összehasonlító vizsgálatokat csinál az ember, akkor vannak olyan kérdéskörök, ahol a fogalmi készlet eléggé hasonló a különböző országokban és kultúrákban. Bár hozzá kell tennie: még akár egy modernizációs probléma esetében nehezen tudnám elképzelni, hogy azonosan lehet operacionalizálni a kérdéseket mondjuk Ázsiában, vagy például Magyarországon, illetve Németországban. De ha mondjuk egy magyarnak és egy franciának felteszek egy ilyen jellegű kérdést, ez ugyanúgy fog szólni. Mindez azonban a nemzeti problémakörben és az identitáskonstrukciókban már nem működik. Itt válik különösen fontossá az, hogy mennyire vagyunk képesek lefordítani egy problémát egymástól eltérő kulturális kódrendszerekre. Tudjuk, hogy ha etnocentrizmust akarunk mérni, akkor nagyon nehéz olyan

állítást találni, amely egyaránt jól működik Belgiumban, Angliában és Magyarországon. Az etnocentrizmus a lényegét tekintve kultúrák feletti jelenség, tartalmát tekintve viszont kultúrafüggő, kultúrába és a történelembé ágyazott, hiszen ebből építkezik az ilyen jellegű világlátás. Itt tehát már a fordításnak és az átfordításnak is nagyon nagy a jelentősége. Egy empirikus vizsgálatban a diaszpóra fogalmával valószínűleg a magyar válaszadó nem tud mit kezdeni, nem része ugyanis hétköznapi nyelvi közegünknek. Tudományos interpretációban persze lehet használni a diaszpóra fogalmát, de amikor az embereket kérdezem, akkor csak olyan dolgot kérdezhetek tőlük – legalábbis erre kell törekednem –, ami az adott kulturális közegben nyelviileg releváns.

BN: – *Mennyiben tudtatok a Kárpát-projektben szlovák és román kutatókkal együttműködni? Sikerült ott a kérdőívet „lefordítani”?*

ÖA: – Romániában a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szociológia Tanszékével működtünk együtt, román és magyar kutatókkal egyaránt. Szlovákiában a Márai Sándor Alapítvánnyal, Huncik Péterrel és Bordás Sándorral. A kolozsvári kutatók a kérdőív alapstruktúrájába és az elemzés dimenzióalásába nem szóltak bele, viszont hozzátettek kérdéseket. Voltak önálló problémáik, extra kívánságaik és ezt teljesítettük. Szlovákiában ez azért sem merült fel így, mivel Huncikék szoros partnerként dolgoztak velünk együtt a projektben. Mivel a mi pénzügyi forrásaink korlátozottak voltak, és mivel a szlovák cégek árajánlatai messze meghaladták a lehetőségeinket, végül a szlovákiai vizsgálatot egy magyar közvéleménykutató cég végezte el, amelynek volt szlovákiai hálózata. Erdélyben viszont valóban arról volt szó, hogy mi mint egy tudományos csoport, kooperációba kezdtünk egy másik tudományos csoporttal, és azt kell mondanom, hogy nagyon pozitív élmények értek bennünket, magas szakmai színvonalat találtunk. Bár hozzá kell tennem, hogy minden ilyen történet bizalmon alapul, mert az egész mintavétel problematikája annyira bonyolult és annyira sikamlós, hogy itt nagyon nagy szerepe van a bizalmi szempontoknak. Mi nagyon megbíztunk az erdélyi kollégákban, és meg vagyunk győződve arról, hogy jól csinálták a dolgot.

BN: – *Nem okozott gondot, hogy a szlovákiai munkát a kódolással bezárólag egy külön cég végezte el? A kérdőív hosszúsága sem jelentett problémát?*

ÖA: – Ehhez azt kell tudni, hogy Magyarországon már az egy órás kérdés sem megy, a 45 perces kérdőív az, ami még elbírja azt a toleranciaküszöböt, ameddig nem dobják ki a kérdezőt. Ez a másfél óra tűrőképesség arra em-

lékeztetett engem – és ezt erősítették meg a kollégák Erdélyben is –, mint amikor még Magyarországon 20–30 évvel ezelőtt az embereket nem öntötték el a különböző vizsgálatok, és a szociológus mint a Messiás, a Megváltó, egy sámán-szerű tünemény jelent meg előttük. Akkor lehetett utoljára kétórás kérdőíveket lekérdezni. Erdélyben talán még úgy működik a szociológia, mint a csodavárás egyik ágense, aki majd meghozza az emberek számára a boldogságot. Mindez Szlovákiában azért sem jelentett gondot, mert ott csak az eredeti, rövidebb kérdőívet használtuk.

BN: – *Ván egy olyan általában antropológusok, néprajzosok által képviselt vélemény is, hogy bizonyos társadalmakban nem is lehet kérdőíves vizsgálatokat végezni, mert az emberek nem tudnak mit kezdeni a kérdezőbiztossal és a standardizált kérdésekkel?*

ÖA: – Bármelyik kutató megindokolhatja, hogy miért nem érdemes és ő maga miért nem csinál szociológiát, de hát valószínűleg ettől még kell csinálni szociológiát. Meg kell találni a megfelelő módszereket. Ilyen alapon lehetetlen lenne bármiféle empirikus vizsgálatot is csinálni, amely valamilyen kulturális dimenzió mentén próbálja a társadalmat megragadni és definiálni. Az tény, hogy a kulturális dimenziók esetében nagyon nehéz egyáltalán tiszta fogalmakat és tiszta kategóriákat találni, amely mentén mondjuk egy hagyományos strukturális, szociodemográfiai alapú megközelítés felépíthető. Léteznek azonban megfelelő háttérstatisztikák, és súlyozásokkal minden olyan korrekció megtehető, melyekkel a konkrét terepmunka csúszásai korrigálhatók. Másfelől az ilyen jellegű problémák kutatásakor az antropológia ugyanazokkal a dilemmákkal találja magát szembe mint a szociológia: az identitásprobléma szorosan összefügg a kategorizáció kérdésével, legyen az önbesorolás, vagy külső besorolás, és valóban, ebből a szempontból az antropológia sem tud mit kezdeni azzal, hogy nem világosak a besorolás kritériumai, puhák a csoporthatárok, gyakori a keresztkategORIZÁCIÓ. Jó példa erre az a vizsgálat, amelyet jelenleg folytatunk Magyarországon sikeres romák körében. Ez a vizsgálat nem lesz reprezentatív, hiszen nem lehet tudni, hogy mi az a kör, amiből mi egy reprezentatív mintát tudnánk venni. De úgy gondolom, ha mégis van egy 600 fős mintánk, amiben bizonyos kritériumok szerint a bekerültek sikeresnek is és romáknak is tekinthetők, akkor amit elmondunk, annak van értelme. Csak legfeljebb úgy kell fogalmazni, hogy ne hogy valaki azt gondolja: ez reprezentálja a Magyarországon sikeres életutat és karriert elért romákat. Mert ez a kör jelenleg nem írható körül pontosan. A határt abban látom, hogy szerintem 90 után nem nagyon volt értelme, és

mindmáig nincs is igazából értelme nagy statifikációs vizsgálatokat lebonyolítani sem Magyarországon, sem a régióban, hiszen a régió általános jellemzője a folyamatos átalakulás. Egy állandó átalakulási folyamatban nem érdemes keresni kristályosodó csoportokat, a csoportok tiszta struktúráját. Ezzel szemben viszont érdemes keresni olyan folyamatokat, amelyek mentén ezek a társadalmi változások bekövetkeznek.

PZA: – A határon túli magyarok körében végzett szociológiai vizsgálatokkal szemben az egyik leggyakoribb kritika a mintavétel problémája. Most nem ezzel akarok előhozakodni, de Te mivel magyarázod, hogy ezek a határon túli magyarokra vonatkozó kutatások szinte kizárólag értékszociológiai, interetnikus vizsgálatok? Miközben arról, hogy miként rétegződnek ezek a társadalmi csoportok alig tudunk valamit. Nem tartod szükségesnek a rétegződés vizsgálatokat?

ÖA: – Döntőnek tartom. Nem a környező országok szociológiai tudományának a minősítése, amit mondok, de a struktúrákutató az egy nagyon markáns irányzata a szociológiának, és arra specialisták kellene. A magyar szociológia ebből a szempontból nagyon sikeres volt. A hatvanas évek közepétől pont a struktúrákutató volt az egyik leginkább kultivált irányzat a magyar szociológiában, és kinevelte, előhozta azokat a szociológusokat, akik ezzel foglalkoztak: a mobilitással, a társadalmi rétegződéssel, a társadalmi változásokkal. Az ehhez kapcsolódó kutatói módszertan Magyarországon tényleg erős. Ez ugyan közvetlenül nem segíti az értékek, az attitűdök vagy az identitás vizsgálatát, de olyan alapvető tudáskészlet a szociológián belül, ami nagyon nagy elméleti és módszertani segítség számunkra a társadalom sokkal puhább, nehezebben definiálható és megragadható aspektusainak a megközelítésére. Ez azért is hiányzik a környező országokban – kivéve természetesen hagyományosan Lengyelországot és mára már Csehországot is –, mert az ilyen típusú szociológusok hiányoznak és – amennyire meg tudom ítélni – nem az ilyen típusú látásmód az, amelyik dominálna ezen az országok szociológiájában.

A másik, ami ugyancsak fontos tényező, hogy ezek a kutatások költségesek. Egy jó struktúrákutatót csak nagy mintán érdemes csinálni. Pont arról van szó, hogy hacsak nem klasszikus osztályformációkat próbálsz rekonstruálni, aminek a relevanciája egyre kevésbé érdekes napjainkban, minél finomabb tagoltságot akarsz megmutatni, annál több embert kell megkérdezned. Hagyomány, káderállomány és költségproblematika. Hozzá kell tennem, hogy 1990 óta Magyarországon sem nagyon készült struktúrákutató. Ez azonban nem feltétlenül rossz, mert – ahogy már említettem – nagyon

nagy értelme jelenleg nincs. Csak Szelényi Iván próbálkozott hasonló dolgokkal, főleg amerikai pénzen, egy elitkutatáson belül, amely egyben regionális kutatás is volt.⁵ Most szintén ő végez egy underclass kutatást, ami ismét több országra kiterjedő stratifikációs vizsgálat.⁶ Ezek azonban nagyon költséges vizsgálatok, és csak külső pénzügyi forrásokkal oldhatók meg.

Végül arra a kérdésre, hogy vajon érdemes-e a magyar diszapórán belül struktúrát kutatni, a válaszom egyértelműen nem. A határon túli magyar csoportok integritása alapvetően kulturális gyökerű és a szimbolikus szférában zajlik. Társadalmi helyzetüket tekintve azonban nem ragadhatók ki abból a millióból, melynek egyaránt részesei a többi, ráadásul egyes esetekben többségi helyzetben lévő más etnikai csoportok. Nehéz lenne az illető országokban csak a magyarokat nézni, mert a struktúrát az ország egészében kell vizsgálni. A határon túli magyar diaszpórák társadalmi szerkezete és jellemzői nem Magyarország, hanem csakis a befogadó ország kontextusában értelmezhetők. Így feltétlenül Pozsonyból meg Bukarestből kellene elkezdeni és menedzselni ezeket a vizsgálatokat.

PZA: – *Most roma kutatásokkal foglalkoztok. Mennyiben lehet ezt elválasztani az eddigi interetnikus kutatásoktól? Vannak-e közös folyamatok, jelenségek?*

ÖA: – A romakutatás területén⁷ minket ugyanazok a szakmai szempontok vezetnek, mint ami a Kárpát-projektet jellemezte. A magyarországi cigányság, mely a 60-as évektől a kötelező iskoláztatás és a teljes foglalkoztatás politikájának következtében történetében először képes volt integrálódni a többségi társadalomba, a 90-es évektől egyik pillanatról a másikra elvesztette munkáját, tudástőkéje leértékelődött, elvesztette a mindennapi megélhetéshez szükséges legalapvetőbb forrásokat, és megtapasztalta a többségi társadalom etnikai előítéleteit és rasszizmusát. A romakérdésben is az érdekelt bennünket, hogy milyen társadalomlélektani folyamatok vezettek ehhez a tragikus helyzethez, illetve, hogy merre lehet keresni a kiút lehetséges megoldásait, melyek a sikeres életutakat magyarázó egyéni és társadalmi tőkék, vannak-e

5 *Making Capitalism without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe*, szerk. Szelényi Iván és többen mások, Verso Books, 2001.

6 Research Project on Poverty, Ethnicity, and Gender in Market Transition, Yale Egyetem, USA.

7 Lásd erről: Csepeli György, Ökény Antal, Székelyi Mária „Ambíciók iskolája; A család, az iskola, és a barátok szerepe a sikeres roma életpályák alakulásában”, in: Pál, E. (szerk.) *Út-közben*; Tanulmányok a társadalomtudományok köréből Somlai Péter 60. születésnapjára, Budapest: Új Mandátum Kiadó, pp. 61-74.

Továbbá: Csepeli György, Ökény Antal, Székelyi Mária „Romakép a mai magyar társadalomban”, *Szociológiai Szemle*, 2001/3, pp. 19-46.

speciális színterei a sikernek, és adottak-e mindazok a pályák a cigányoknak, melyek a többségi társadalom polgárai számára elérhetők; vagy éppen ellenkezőleg, bizonyos munkák és munkahelyek „elcigányosodásáról” beszélhetünk. Milyen mértékben játszik szerepet a kibocsájtó csoport – a környezet és legfőképpen a család – a sikeres egyéni életutakban, és végül, hogy milyen identitásalakzatok kísérik ezeket a folyamatokat. A kérdés egy másik leágazása annak szociálpszichológiai és szociológiai magyarázata, hogy miből ered a többségi társadalom egyértelmű intoleranciája, esetenként gyűlölete a magyarországi romákkal szemben. A gyűlölet, a gyűlöletbeszéd és a rasszista attitűdök amúgy is fájó velejárái a közép-kelet-európai rendszerváltásoknak, amit épp most szeretnék dokumentálni egy megjelent szociológiai tanulmánykötettel.⁸

Amit közösnek érzek a romakérdés politikai reprezentációjában és a magyar nemzetpolitizálás jelenségében az az, ahogyan a politika ezeket a kérdéseket kezeli, aminek egyébként nincs sok köze ahhoz, amit az emberek tényleg gondolnak, illetve ahogy az emberek tényleg viselkednek. Mindkettőt súlyosan áthatja a szimbolikus politizálás. Ez persze nem jelenti azt, hogy az emberek már pozitívan látnák a megoldást, és már megoldanák a problémákat, ha a politika hagyná őket. A romák esetében arról van szó, hogy létezik a roma politikusok közötti és a roma, illetve nem roma értelmiség diskurzusa, ami láthatóan nem nagyon találkozik a roma társadalom tényleges helyzetével és problémáival. Ugyanígy létezik egy diskurzus a határon túli magyar politika és a magyarországi politikai elit között, ami szerintem szociológiailag ugyancsak eléggé távol esik a társadalmi közhangulattól és diskurzusoktól, legyen az akár Magyarországon, akár a határon túl. Ez különben markánsan megmutatkozott a Kárpát-projektben is, mégpedig abban a blokkban, amikor azt vizsgáltuk, hogy milyen problémákat tartanak fontosnak az emberek megoldani, és hogy látják, mit tart fontosnak az az etnikai politikai párt, amely őket képviseli. A dolog abszolút ellentétes volt. Ebből nem következik – és ez a döntő, mert logikusan azt mondanám, egy hatékony politikai rendszerben ez bekövetkezne –, hogy a párt elveszti teljes politikai támogatottságát. Egy olyan pártra, amely pont az ellenkezőjét mondja vagy preferálja annak, amit én preferálok, nincs szükségem. De nem ez következik be, a pártnak igenis van egy ilyen egészen más, ideologikus alapokon nyugvó és főképp szimbolikus dimenziókban megragadható jelentősége a közember számára is. Az embereknek Erdélyben pozitív az attitűdje az

8 *Gyűlölet és politika*, Budapest: Minoritás Alapítvány, 2002.

RMDSZ-szel kapcsolatban, miközben a problémái egészen mások: a munkanélküliség, a szociális helyzet stb.

Visszatérve egy korábbi kérdésre, az etnocentrizmus Magyarországon egészen más súlyú (és tartalmú) a mindennapi életben, mint ahogy azt a politika látni és láttatni szeretné. Magyarországon is áthatja az emberek gondolkodását egyfajta etnocentrizmus, sőt Nyugat-Európához képest ez kifejezetten erős és agresszív, de egészen más súllyal, mint ahogy az a diaszpórában megjelenik. Ilyen értelemben az etnopolitika jelentősége és fogadtatása is egészen más Magyarországon, mint amilyen Erdélyben. Ez teljesen érthető. Magyarországon azt hiszem, nagyon erőteljes a szolidaritás mindazokkal a sérelmekkel és megkülönböztetésekkel kapcsolatban, amelyek az erdélyi magyarokat, a dél-szlovákiai magyarokat, vagy a kárpátaljai magyarokat érik, de ugyanakkor ennek a fontossága az emberek mindennapi életében nem olyan nagy, mint ahogy azt a politikai elit sugallja. Ez érthető is, hiszen egészen más problémák kötik le az emberek figyelmét, például megélhetési gondokkal küszködnek, az állásukat féltik, korrekt és hatékony egészségügyi ellátásra vágnak, gyerekeiket szakmailag jó színvonalú iskolákba akarják járatni, és ha megöregednek, emberhez méltó életet akarnak élni. Tehát erről nem lehet elfelejtkezni.

Egy másik fontos kérdés a roma és interetnikus kutatások kapcsán a másság témája. A határon túli magyar diaszpóra ügye nem önmagában álló kérdés, hanem ezernyi szálon a másság kérdéséhez kapcsolódik. Miközben a régió az Európai Unióhoz való csatlakozás lázában ég, nem hihetjük, hogy a közös Európa és a hagyományos politikai nemzetállam lebontása rögvest megoldaná a többség vs. másság problematikáját. Sőt. A másság problematikája és a másság elfogadása, a többségnek a kisebbséghez való viszonya szerintem döntő kérdés. Ez nyilvánul meg a térség majd minden országában a romakérdésben, Erdélyben a román-magyar viszonyban, de megnyilvánulhat a fogyatékosokkal szembeni társadalmi viselkedésben, vagy megnyilvánulhat a nők társadalmi helyzetében is. Lényegében ez volt a kiindulópontunk, amikor megpróbáltunk egy etnikai tanulmányi programot létrehozni Budapesten. Megpróbáltuk a kisebbségi létet a legkülönbözőbb oldalairól körüljárni, és a kisebbség-többség viszonyának konfliktusából valamiféle olyan közös tudást fabrikálni, amelyet a nálunk végzett hallgatók a politikában, a médiában vagy bárhol az életben, a munkában, a kapcsolataikban alkalmazhatnak.

BN: – *Itt az ELTE Kisebbségsszociológiai Tanszékéről van szó, amelyet Te vezetsz. Az előbbi koncepcionális elhatározáson túl, miként jött ez létre?*

ÖA: – Volt a Szociológiai Intézet az ELTE-n belül, aztán létezett egy tanzéki struktúra egy alapvetően szociológiai oktatási profillal. Ezen belül kialakultak olyan munkakapcsolatok, amelyekben a szereplők érzékelték, hogy valamit újítani kellene az oktatáson belül. S akkor kezdtük el, minden tanszéktől függetlenül, a *Minority Studies* angol nyelvű képzési programot 1992-ben. A háttérben a rendszerváltás rácsodálkozásélménye is ott lehetett. Amikor érzékeltük, hogy nem pusztán személyek közötti kapcsolatban és előnyökben merülhet ki a nemzetközi tudományos életbe való integráció, hanem akár intézményes szinten is megvalósulhat, arra gondoltunk miért ne legyen az ELTE-n olyan típusú képzés, amely képes a nemzetközi piacon megjelenni, és diákokat, tanárokat fogadni. Ezt mi egy nyugat-európai *masters* képzésnek képeztük el, ahol a legkülönbélebb kisebbségi helyzet vonatkozásában felmerülő elméleti és praktikus tudást tekintettük a program alaptematikájának. Szerintünk ez alapvetően a régiót célozta volna meg. A régió diákságát akartuk megszólítani, begyűjteni és kvázi közel hozni hozzájuk azokat a diskurzusokat, amelyek e régió hagyományos etnopolitikai diskurzusára nem jellemzőek. Alapvetően multikulturális programnak indult, aztán nagyjából az is maradt. Akkor még hozzáférhetőek voltak nagyon komoly grant-ek. A Világbanknak volt egy nagy felsőoktatási reformprogramja a '90-es évek elején, és mi jelentős támogatáshoz jutottunk hozzá, hiszen nagyon jó pozícióban voltunk, mert angol nyelvű képzéssel nem sokan virítottak Budapesten. Közben az UNESCO is fantáziát látott a programunkban, és bevette azt a saját oktatási hálózatába. Így született meg az ELTE-UNESCO Kisebbségsszociológiai Tanszék.

PZA: – *Időben mikor történt ez?*

ÖA: – 1996 körül. A tanszék azonban a néven kívül semmiféle extra forrást nem kapott. Csepeli György továbbra is vezette a Szociálpszichológiai Tanszékét, így végül a Kisebbségsszociológia Tanszékét Kovács András, Székelyi Mária és én alkottuk. De ez a kis létszám soha nem jelentett problémát, hiszen már eredetileg is az volt az elképzelésünk, hogy a kisebbségek tanulmányozása – angol vagy magyar nyelven – alapvetően interdiszciplináris probléma. Így nem volt érdemes egy nagy tanszékét felépíteni minden területen külön tanárral, ehelyett inkább vendégelőadókat hívtunk, legyen az jogász, történész, antropológus, policy szakértő vagy éppen szociológus.

BN: – *Mennyire sikerült a gyakorlat? A volt diákokkal folytatott beszélgetésekből kiderült, hogy sokan „ugródeszkának” használták a képzést a CEU, illetve a szociológus diploma felé. Az is többször fölmerült, hogy a programban a 20–25 fős évfolyamok*

össze voltak kapcsolva, a hallgatók nem tudták, hogy mi, miért következik, az írásbeli munkájukra érdemben nem kaptak visszajelzést. Tè ezt a másik oldalról hogyan látod?

ÖA: – Sok kritikát el tudok fogadni, amiben feltételezem, mi hibázunk. A problémák fő okát azonban mégis abban látom, hogy semmilyen komolyabb és folyamatos támogatást nem kaptunk, sem állami, sem egyetemi szinten. A kezdeti forrásbőség egyre inkább beszűkült, egyre kevésbé találunk újakat, ezért egyre kevésbé tudtunk tervezni, egyre esetlegesebbé vált, hogy éppen milyen tanárokat tudunk felkérni. És nem is annyira a magyarokra gondolok, hanem a külföldiekre. Az első években rengeteg külföldi tanárunk volt, ami igazán izgalmassá tette a képzésünket, de ez később egyre inkább elmaradt. Még ennél is fájóbb volt, hogy egyre kevésbé tudtunk magas szakmai kritériumok mentén kiválasztott diákokat fogadni. Az első néhány évben ösztöndíjat fizettünk – ahogy ez a CEU-ban mindmáig történik –, de ez később megváltozott. Emiatt elvesztettünk egy csomó jelentkező közép-kelet-európai diákot, akik nem voltak képesek önállóan finanszírozni a két éves magyarországi tartózkodást. Másfelől egyre több határon túli magyar diák kezdett hozzánk járni, és ők kezdték dominálni a programot. Ez önmagában persze még akár jó is lehetett volna, de az eredeti koncepció mégsem ez volt, hanem az, hogy a különböző országokból érkező különböző etnikai csoportokat és élethelyzeteket reprezentáló diákság a maga élményeivel és tapasztalataival, az oktató magyar és nemzetközi szakértőtanárokkal együtt valami különleges és sokszínű tudást rakjon össze. Ez szűkült be, és az utolsó három-négy év már valóban úgy alakult, hogy a határon túli magyar diákok számára egyfajta dobantó hely lettünk. Ezt azonban büszkén vállalom, hiszen ezeket a diákokat mind felvették a CEU-ba, ami azért minősít. Ha csak annyit csináltunk volna, hogy hozzásegítettük őket bizonyos alapismeretekhez, melyek birtokában simán verték a máshonnan jövő és a CEU-ra pályázó diákokat, már ez is nagy tett.

Átalakult a diákcsoport, szűkültek az anyagi források és emiatt nem tudtuk a programot rendszeres alapon működtetni. Két évente indítottunk új évfolyamokat, de jöttek közben is diákok, akiket befogadtunk. Ennek nyomán kialakultak a keresztfélévek, a program pedig „kellően” kaotikussá vált. A dobantó diákokon túl büszke vagyok arra is, hogy nagyon sokan tanítottak a programunkon az eltelt kilenc éve alatt, és nagyjából összeállt az a stáb – külső emberekről van szó –, akikkel bármikor színvonalas képzést tudnánk csinálni. Ha minket „megdobnának” egy komolyabb pénzzel (ami ráadásul nem is olyan sok, sőt nyugatról nézve szinte semmi egy piacképes, angol nyelvű oktatási programért), s azt mon-

danák, hogy ez csak arra van, hogy a tanárokat fizessük és a diákoknak ösztöndíjat adjunk, akkor továbbra is működtetni tudnánk egy ilyen programot. Jelenleg ebben nemigen reménykedhetünk. A korábban meglévő források is megszűntek. Egyfelől ez nem nekünk szólt személy szerint, hiszen mindazokat a programfinanszírozási forrásokat radikálisan felszámolták, amelyeket néhány éve még Magyar Bálint mint oktatási és kulturális miniszter állított fel. Megszüntették pusztán azért, mert ő találta ki. Másfelől persze nekünk is szól, mert az elmúlt közel négy év nem a mi időszakunk volt, nem azokat az értékeket és célokat preferálta, amelyeket mi osztunk. De ha az ember hisz a plurális demokráciákban, hisz a jövőben is.

PZA: – *Most meg is szűnt a képzés?*

ÓA: – Igen is, meg nem is. Mi mindig abban gondolkodtunk, hogy ha nem úgy mennek a dolgok, ahogyan szeretnénk, akkor próbáljunk meg egy lépést előre menni. Tehát amikor láttuk, hogy az angol nyelvű képzéshez nincs elegendő forrás, kitaláltuk, hogy legyen magyar nyelvű képzés. 1997/98-ban indult kisebbségpszichológus szakirány a másoddiplomás esti szociológusképzésen belül, szerkesztettünk egy kisebbségpszichológiai szöveggyűjteményt, 2000 őszén pedig egy kísérleti romológus szakirányt indítottunk a Soros Alapítvány felkérésére, eredeti elképzelésünk szerint főiskolai tanárok számára, akik főiskoláikon később romológiát oktathatnak, illetve ha más a speciális szakterületük, akkor a megszerzett tudás segíthet nekik a főiskolát végző diákok előítéletes gondolkodásának csökkentésében. Jelenleg újabb nagy lépést tettünk előre: új szakot akarunk alapítani, mégpedig kisebbségpolitika szakot. Az utóbbi időben ez volt a legidőigényesebb és legsziszifuszibb munka, amit csináltunk.

PZA: – *Mit lehet erről tudni?*

ÓA: – Ötéves szak lenne. Az ELTE-n belül létrejön egy új kar, az úgynevezett Társadalomtudományi Kar. Ide kellene olyan szakok, amitől egy „Kar” karnak nevezhető. Mi ehhez a kisebbségpolitikus képzést tudjuk hozzatenni. Ennek is van értelme, ha az ember megcsinálja, főleg hogyha értelmesen csinálja.

PZA: – *Ezt, mi is így gondoljuk!*